

Шахнамедегі «Рүстем мен Исфандияр» дастаны

Г.Қ. Құдайбергенова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

gulbahyt@list.ru

Түйін. Осы мақалада Фирдоусидің әлемге әйгілі «Шахнаме» поэмасының Рүстем мен Исфандияр туралы эпизоды қысқаша қарастырылады. Бұдан басқа ирандық батыр мен тәжірибелі батырдың жекпе-жегі қарастырылады.

Фирдоуси «Шахнамесінің» бір бөлімі батырлар ерліктеріне арналған. Шахнамеде Рүстемнен басқа да бірнеше батырлардың аты аталады. Яғни, Рүстемнің ізін басқан баһадүрлер – Сиявуш, Сухраб, Исфандияр, Ирадж, Бахман. Дегенмен Фирдоуси қиялындағы Рүстем басқалардан қарағанда тұғыры биік, ерекше жаратылған жан. Шахнамеде Рүстемге бірнеше лақап ат берілген. «Тахмтан», яғни тастай берік, құрыштай қатты деген мағынада. «Пилтан», яғни ірі денелі, денесі пілдей. «Таджбахш», яғни тәжі сыйлаушы. Ертеде Иран жеріне Тұран батырлары келіп, оны талқандап, патшаларын байлап алып кеткенде, Рүстем өз елінің патшаларын азат етуге Тұранға бірнеше рет аттанған. Иран патшаларын жау қолынан құтқарып, патша тағын қайтадан қайтарып беріп отырған. Сол себепті «тәжі сыйлаушы» атанып кеткен. Рүстемнің өмірі Шахнамеде 600-700 жыл. Ол 9 жасынан бастап атқа мініп, елін, жерін алдымен жындиюлардан, дәулерден, кейіннен Тұран елінің шапқыншылығынан қорғап отырған. Оның міндеті – Иран халқын, жерін қорғау. Ал Иран халқының бар үміті – Рүстем. Сондықтан да Рүстем күн, түн демей елінің тыныштығын ойлап соғыс алаңдарында жүреді.

Ал Гуштасып Иран патшасы болған кезден бастап Рүстем мен оның арасында салқындық басталады. Рүстем Гуштаспты Иран шахы ретінде мойындамайды. Өйткені Рүстемнің ойынша Гуштасп таққа әділ жолмен келмеген. Әдетте, патша болып сайланған адам өмірінің соңына дейін осы мәртебенің иесі болған. Ал Гуштасп әкесінің көзі тірісінде оның тағын тартып алып, өзіне иеленген. Сондықтан да Рүстем Гуштаспты сыйламайды. Гуштасп та

оның батырлығын мойындағанымен, Рүстемді шеттетіп, көп істерге араластырмайды. Рүстем туып-өскен жері Систанға келіп аңшылықпен айналысады.

Гуштасптың бұйрығымен Исфандияр Рүстеммен шайқас алаңында кездесетіндігі және оны патша сарайына қолын байлап апаратындығы жайында хабар тарай бастайды. Осы кезге дейін Иран патшаларын жау қолынан қорғап келген Рүстем енді өз елі патшасымен, шахзадасымен майдан алаңында кездеспек. Батыр үшін шайқасқа шығу қиын емес, бірақ өз елінің патшасы оны қандай күнәсі үшін жазалайтынын түсінбейді.

Исфандиярға жүктелген міндет – Рүстемді қалай болса да қолын артына байлап, патша сарайына, Гуштасп алдына әкелу. Исфандияр Гуштасптың баласы, яғни Иран шахзадасы. Ол да батыр әрі жас, шахзада дін жолын (зороастризм діні) ұстанған батыр және ең маңыздысы оның денесіне оқ дарымайды.

Гуштасп таққа отырған кезде зороастризм діні пайда болып, Зартушт пайғамбар Гуштасптың қолдауына ие болған. Зартушт өз тарапынан патшаға және оның жанындағы жақын үш адамға қасиетті зат сыйлайды. Гуштаспқа патшалық салтанаттың белгісі ретінде шарап, Джамасебке руханият және даналықтың белгісі ретінде гүл, Исфандиярға денесіне оқ дарымайтын сипатқа ену үшін анар жемісін, ал Исфандиярдың інісі Пашутанға сүт беру арқылы оған мәңгілік өмір сыйлайды. Исфандияр Зартушт пайғамбардың сыйын алғаннан соң, оның денесіне оқ дарымайтындай сипатқа енеді. Исфандиярдың ажалы тек екі көзінде. Бұл құпияны әкесі және тағы басқа екі-үш адамнан басқа жан білмейді. Осыдан кейін

Исфандияр өзін басқалардан жоғары ұстайды. Бойында менмендік, тәкаппарлық пайда болады. Оның бар арманы – әкесінің тағын алу, патша болу, билікке қол жеткізу. Оның ойынша, жаңа діннің келуімен жаһан да жанару керек. Жаңа дін, жаңа патша. Ал Гуштасп биліктен көзі тірісінде айырылғысы келмейді. Ұлының ойын сезген ол Исфандиярды көптеген қауіпті, қиын істерге жұмсайды. Сондағы ойы – Исфандияр қатерлі сапарлардан оралмау. Бірақ Исфандияр патша болу арманын жүзеге асыру үшін өзіне берілген міндеттердің бәрін орындайды. Сонда да Гуштасп әртүрлі сылтау айтып, тағын бермейді. Енді ұлын Рүстемге қарсы жібермек. Рүстемнің кім екенін Гуштасп та, Исфандияр да жақсы біледі. Гуштасп Исфандиярдың осы сапардан қайтпайтынына сенімді, өз ұлын билік үшін өлімге жұмсайды, оған да керегі осы. Исфандияр да бұл сапар ол үшін ең қауіпті екендігін сезеді. Анасы мен бауыры Пашутан да Исфандиярдың Рүстемге қарсы шайқасқа баруын қаламайды, оны райынан қайтарғысы келеді. Бірақ одан ештеңе шықпайды. Өйткені патша тағының Исфандиярға берілуі Рүстемді байлап әлелуімен шешілмек. Исфандияр билікке қол жеткізу үшін әкесінің айтқанына көнеді. Әдетте, билікке таласқан адамдар кесірінен басқалары құрбан болып жатады. Мына жерде әкесі мен ұлының арасындағы билікке бола таласқаннан Рүстем зардап шекпекші. Рүстемнің қолын байлау, яғни иран халқының үміті өшіру. Батырына сенген қаншама халық зардап шекпекші. Олар Рүстемді қолы байланған күйінде көргісі келмейді.

Бірақ Рүстем батыр Исфандиярға оңайлықпен беріле қоя ма? Әрине, жоқ. Батыр үшін мұндай маскараға барғанша өлгені артық. Осындай жағдайда қазақ «Малым жанымның садағасы, жаным арымның садағасы» дейді. Рүстем де өзін қорлауға жол бермейді. Бұл жерде өліммен де мәселені шеше алмайды. Рүстем алдында бір ғана жол бар, ол – өз елінің шахзадасымен шайқасқа түсу. Не Исфандиярды өлтіру, не өзі оның қолынан қаза табу. Рүстем Исфандиярмен алғаш кездескенде былай дейді:

که گفت برو دست رستم ببند
نبندد مرا دست چرخ بلند

Шахнамеде екі батыр жекпе-жекке шығар алдында бірін-бірі сөзбен кемсітетін жерлері

бар. Исфандияр Рүстемге өзінің ақ сүйек тегінен шыққандығын, патшалық мұра ата-бабадан ұрпаққа жалғасып келе жатқандығын, анасының өзі Рим патшасының қызы екендігін мақтана былай деп айтады:

نژاد من از تخم گشتاسب است
که گشتاسب از تخم لهراسپست
که لهراسپ بود پور اورندشاه
که او را بودی از مهران تاج و گاه
هم اورند از گوهر کسی پیشین
که کردی پدر بر پیشین آفرین
پشین بود از تخمه کیقباد
خردمند شاهی، دلش پر ز داد
همی رو چنین تا فریدون شاه
که شاه جهان بود و زیبایی گاه
همان مادرم دختر قیصرست
کجا بر سر رومیان افسرست ...

Рүстем Исфандиярға:

چنین گفت رستم به اسفندیار
که کردار ماند ز ما یادگار
کنون داد ده باش و بشنو سخن
ازین نامبردار مرد کهن
اگر من نرفتی به مازندران
به گردن بر آورده گرز گران
کجا بسته بد گیوگاوس و طوس
شده گوش کریکسر از بانگ کوس
که کندی دل و مغز دیو سپید
که دارد به بازوی خوش این امید؟

«Сен айтып тұрған ата-бабаларыңның патшалығын Тұран батырлары келіп талқандап, халқын қырып, өздерін алып кеткен кезде оларды құтқарған мен болғанмын. Егер мен Мазендеранға бармасам (Мазендеран тұрандықтардың мекені болған), оларды азат етіп, патшалық мәртебесін қайтармағанымда, сен қазір менің алдымда тұрмас едің», – деп жауап қатады.

Исфандияр бірде өзінің дін жолын (зороастризм діні) ұстанғанын айтып мақтанса, бірде жастығын, батырлығын, бойындағы күш-қуатын айтып мақтанады. Рүстемнің

дәуірі өткендігін, оның қартайғандығын, күші-қуатының әлсірегендігін бетіне басады. Рүстемнің шыққан тегіне тіл тигізеді.

Рүстемнің арғы тегі – Закхокқа тіреледі. Закхок 1000 жыл иранда патшалық құрған. Шахнамеде оның шайтан сөзіне еріп, әкесін өлтіріп, оның орнына отыратындығы жазылған. Кейіннен шайтан аспазшы кейпіне кіріп, оған дәмді тағам әзірлей бастайды. Патша сеніміне әбден кірген шайтан шахтың рұхсатымен оның екі иығынан сүйеді де, өзі сол сәтте үшті-күйлі жоғалып кетеді. Патшаның екі иығынан екі айдаһар өсіп шығады. Патша қорыққаннан сарай қызметкерлерінің бәрін көмекке шақырады. Өзінің шайтанға сенгенін кеш түсінеді. Осы мезетте шайтан жас дәрігер кейпіне түсіп, патшаны емдеуге кіріседі. Дәрігер-шайтан айдаһарды патша денесінен шығару мүмкін еместігін ескертіп, оларды тыныштандыру үшін күн сайын жас жігіттің миын жегізу керектігін айтады. Осы мезеттен бастап Иран халқының тыныштығы бұзылады. Әр күн сайын жазықсыз жас жігіт өлтіріліп, оның миы патша иығындағы айдаһарға беріліп отырады. Патша дәстүріне ешкім қарсы шыға алмады. Бірақ әр нәрсенің өз тоқтамы бар, бір күшке қарсы шығатын екінші күш бар. Закхокқа қарсы шыққан күш – ол төменгі топтан шыққан Каве есімді адам. Осыған дейін оның бірнеше баласы патша үшін құрбан болған. Енді патша уәзірлері соңғы баласын алып кетуге келген кезде Каве халықты жинап, Закхокты өлтіреді.

Рүстемнің өз атасы Сам, ұлы туған кезде оны тау етегіне тастап кетеді. Өйткені Зал (Самның ұлы) ерекше болып туылады. Шашы ақ түсті. Мұны жаман ырымға жорыған ол баласынан құтылғысы келеді. Тау етегінде жатқан Залды осы жерді мекен ететін құс – Самұрық тауып алып, өзінің балапандарымен бірге өсіреді.

Самұрық Иран мифологиясындағы алып құс әрі өте ақылды және бойында таңғажайып сиқырлы күші, ерекше қасиеттері бар. Самұрық Шахнамеде патшаға емес, Рүстем мен оның әкесі Залға қызмет етеді.

Сам бірнеше жыл өткеннен кейін түсінде баласын көріп, өзінің бір кездері істеген істеріне өкінеді. Тастап кеткен жеріне барып, баласын тауып алады. Самұрық Залға көмек керек болған кезде қауырсынымды тұтату арқылы мені шақыра аласын деп, оған өзінің қауырсынын берген болатын. Зал есейіп, үйленеді. Әйелі

Рүстемді туарда қатты қиналады, осы кезде Самұрық көмекке келеді, анасының ішін жарып, Рүстемді туғызып алады. Қазіргі кезде Иранда халық арасында «зайеш рустами» (Рүстем туылғандай) деген термин қалыптасып кеткен. Өздігінен баласын босана алмайтын әйелдер «зайеш-е рустами» тәсілін таңдайды. Әрине, бұл медициналық термин емес, халық арасында қолданылатын сөз.

Исфандиярмен шайқас кезінде Рүстем қатты жарақат алады. Оның атқан оғы Исфандиярға дарымайды. Ал, керісінше Исфандиярдың садағынан шыққан оқ бірінен соң бірі Рүстемнің барлық денесіне қадалып жатады. Оның денесінен қан судай ағады, әлсіреп, күшін жоғалтып бара жатқанын сезінген ол шайқасты тоқтатуға мәжбүр болады. Исфандияр оған келіседі. Соғыста шайқасты келесі күнге дейін тоқтату деген болмайды. Не жауын өзіне бағындырғанша соғысады, не оны өлтіріп, жеңіске жетеді. Исфандиярдың шайқасты тоқтатуға келіскендігі оның тәжірибесіздігін көрсетеді. Шайқастан бір сәт құтылған жақ жеңіске жету үшін бір шара, айла іздеуі хақ. Рүстем де айла, шара іздеуге кіріседі. Рүстемнің алған жарақатын көрген әкесі көмекке тағы да Самұрықты шақырады. Ол Рүстемнің денесіндегі жарасын дереу қанатымен сипап, жарасын жазып береді және Исфандиярдың құпиясын ашып, оның ажалы көзінде екендігін айтады. Келесі күні денесіне оқ дарымайтын Исфандиярды Рүстем Самұрықтың көмегімен өлтіреді.

چنين گفتم با رستم اسفنديار
که از تو ندیدم بد روزگار
زمانه چنین بود و بود آنچه بود
سخن هر چه گویم ببايد شنود
بهانه تو بودی، پدر بد زمان
نه رستم، نه سيمرغ و تير و کمان
مرا گفتم رو سيستانرا بسوز
نخواهم کزين پس بود نيمروز
بکوشيد تا لشکر و تاج و گنج
بدو ماند و من بمانم برنج
کنون نهمن اين نامور پور من
خردمند و بيدار دستور من
بميرم، پدروارش اندر پذیر
همه هر چه گویم ترا ياد گیر

به زابلستان در ورا شاد دار
سخنهای بدگوی را یاددار
بیاموزش آرایش کارزار
نشستنگه بزم و دشت شکار...

Исфандиярдың Рүстемге айтқан соңғы сөзі:

Исфандияр өзін өлімге итермелеген әкесі екендігін, оған Рүстем де, Самұрық та кінәлі еместігін айтып, баласы Бахманды тәрбиелеуді Рүстемге табыстайды. Ол осы ісімен бүкіл Иран халқы алдында әкесін қорламақ болады. Өзінің билікке бола жасаған ісіне өкінеді.

Бұл шайқас Исфандияр сияқты жас батыр мен Рүстем сияқты тәжірибелі батыр арасында

болған шайқас. Бірақ бұл соғыста ешкім Рүстем де, Гуштасп та, Исфандияр да жеңіске жеткен жоқ. Өйткені шах немесе шахзаданы өлтіру қылмыс болып саналады. Рүстем Исфандиярды өлтіру арқылы қылмыс жасады және оның жазасы бар. Гуштасптың айласы ашылды. Билікке бола баласын ажалға, өлімге итермеледі. Бүкіл Иран халқы оны осы ісі үшін жазаламақ. Исфандияр да билікке бола өз өмірін құрбан етті.

Әдебиеттер

1. شاهنامه فردوسی. انتشارات امیر کبیر، تهران، 1389.
2. محمد علی اسلامی ندوشن. داستان داستانها. تهران، 1378.
3. بر گزیده شاه نامه فردوسی. گرد آورنده احمد علی اجائی بخارایی 1381.

Г.К. Құдайбергенова

Поэма «Рустам и Исфандияр» в поэме «Шахнаме»

В настоящей статье кратко рассматривается эпизод о Рустаме и Исфандияре из всемирно известной поэмы Фирдоуси «Шахнаме». Кроме того, рассматривается битва молодого иранского витязя с опытным богатырем.

G.K. Kudaybergenova

The “Rustam and Isfandiyar” in the poem of “Shahnameh”

In this article, we briefly discuss about episode dedicated to “Rustam and Isfandiyar” from Firdausi’s well-known poem “Shahnameh”. In addition, we consider the battle between the young Iranian knight and an experienced hero.